

LITTERATUR

FRIEDRICH MEINECKE

För någon tid sedan har Friedrich Meinecke firat sin 90-åriga födelsedag. Detta ger oss anledning att belysa, i vilken mån hans insatser inom historieforskningen varit av bestående värde.

Året 1890 betecknar en vändpunkt i Tysklands politiska utveckling. Bismarcks påtvingade tillbakaträdande detta år upprörde den tidens historiker och aktualiserade frågan om det Bismarckska rikets inre struktur. Man undrade, hur det varit möjligt att framtvinga ett beslut, varigenom den man, som uppbyggt och vidareutvecklat det tyska Riket helt sattes ur spel som ansvarig statsman. I motsats till de politiska historikerna av äldre datum, män som Droysen, Sybel och Treitschke, vilka i egenskap av publicister kämpat för Tysklands enhet och själva avgörande influerat det politiska livet, följde nu en yngre generation av historiker, som sökte vinna klarhet om Rikets historia och utveckling. Bland dessa voro Meinecke, Max Lehmann, Hans Delbrück och R. Koser de främsta. Bismarckepokens problem och problematik utgöra just det centrala i Meineckes historieforskning. I likhet med sina föräldrar var han en stor beundrare av Bismarck ända sedan ungdomen. Han var bl. a. ögonvittne till den segerrika arméns intåg i Berlin 1871 och hade med anledning av Bismarcks sjuttioårsdag, år 1885, deltagit i studenternas fackeltåg till rikskanslerhuset. Därför var Bismarcks tillbakaträdande en svår chock för honom.

Efter 1890, som var ett av den tyska historiens mest ödesdigra år, växlade den tyska politiken in på ett nytt spår. Bismarcks måttfulla europeiska kontinentalpolitik ersattes av en imperialistisk maktpolitik. Nya krafter dök upp på den historiska skådebanan. I industrialismens tidsålder pockade de sociala frågorna på en snar lösning. Historievetenskapens metodfrågor rönste djup inverkan därav. I skarp motsats till förr trängde imperialismens problem djupt in i samtidens medvetande. Den engelske historikern Seeley (1834—1895) hade redan 1879 i »Stein» behandlat en väsentlig period i Tysklands utveckling och genom en djupare förståelse av Preussens historia vunnit en klar uppfattning om statens maktkaraktär. I »The Expansion of England» (1883) och »The Growth of British Policy» (1895) hade han på ett revolutionerande sätt belyst det brittiska kolonialväldets utbredning. I Tyskland hade Karl Lamprecht fäst uppmärksamheten på de ekonomiska faktorernas roll i det historiska händelseförloppet och obetingat trott, att stränga naturlagar behärskade det historiska livet. Max Lehmann hade i sin biografi om »Scharnhorst» (1886, 1887) förmedlat djupa intryck om den prussiska maktstatens natur under 1700-talet. Dietrich

Schäfer hade strängt hållit på historiens rent politiska karaktär och ställt staten i medelpunkten för ett historiskt betraktelsesätt. Sammanfattningsvis kan man säga, att Preussens historia och Bismarckstidens tendenser nu hade trätt i förgrunden för historikernas livliga intresse. Mer än någonsin förr krävde frågan om historievetenskapens uppgifter ett svar. Det gällde problemet, om massorna eller stora personligheter präglat historiens förlopp, om staten eller folket stod i hävdadeckningens medelpunkt, om historien varit en naturvetenskaplig disciplin, behärskad av stränga lagar, eller en andlig vetenskap av irrationell karaktär. Att finna ett svar på dessa problemställningar har Meinecke ansett som sin stora livsuppgift.

Meinecke äger särskilt gynnsamma förutsättningar för att förstå sin tid. Han hade stiftat bekantskap med alla strömningar, aktuella i den dåtida hävdadeckningen. Bland sina lärare räknade han de politiska historikerna Droysen och Treitschke, den ekonomiska historikern Karl Lamprecht och den moderna hävdadeckningens vördnadsvärde hövding Leopold v. Ranke. Mot tidens naturalism voro starka motkrafter i rörelse. Redan 1883 hade Dilthey i »Einleitung in die Geisteswissenschaften» betonat historievetenskapens särart. Samtidigt hade Droysen belyst detta problem i en föreläsning om »Historik», som Meinecke hört med stor behållning. Därför var han väl förtrogen med Diltheys och Droysens grundtankar. På 1890-talet hade en ny idealistisk riktning under ledning av Rickert och Windelband dragit upp en sträng gränslinje mellan historievetenskap och naturvetenskap. Också utanför Tyskland hade imperialismens maktpolitik väckt avsmak och framkallat en reaktion. Så hade t. ex. Lord Acton i sitt tillträdestal som »Regius Professor» i Cambridge 1895 betonat idéhistoriens betydelse som självständig vetenskap, framhävt de etiska faktorernas betydelse för det historiska händelseförloppet och de facto vänt sig mot den moderna imperialismen som helhetsföreteelse. Bredvid honom stod som en av den imperialistiska tidsålderns mest skarpsynte kritiker P. G. Gooch.

I fråga om den moderna historievetenskapens uppgifter vänder sig Meinecke skarpt mot den alltmera tilltagande naturalismen. Han framhäver tydligt, att man inte kan inordna historien i en filosofisk lärobyggnads trånga prokrustesbädd. Enligt Meinecke formas det historiska livet av personligheter, vilkas väsen är otillgängligt för en begreppsanalys och alltid gåtfullt. Historielivets vitt förgrenade, i utveckling stadda händelseförlopp kan aldrig uppfattas med hjälp av rent logiska kategorier. Redan i dödsrunan över Jacob Burckhardt, 1897, ser Meinecke hans storhet i förmågan att interpretera det historiska livet med en öppen och klar blick för de individuella dragen däri. Meinecke och Burckhardt mötas i kritiken av den moderna tidsandan, slagen i bojor av de tekniska framstegen, den fortskridande industrialiseringen och massornas uppstigande till makten. Det är ingen tillfällighet, att den åldrige Meinecke vänder tillbaka till Burckhardt år 1948 för att framhäva det stora i denne mans insatser.

Bredvid Max Lehmanns ovannämnda »Scharnhorst» och Delbrücks »Gneisenau», 1882, står som ett värdefullt motstycke Meineckes ung-

Litteratur

domsverk om »Boyen» (1896—1899), vari Meineckes förmåga att levandegöra det förflutna visar sig i bästa dager. Här har Meinecke gått i Burekhardts och Rankes fotspår och tecknat ett porträtt av en stor personlighet, som tillämpat sin idealistiska livstro på härreformen. Det problem, som Meinecke tagit upp till behandling i »Boyen», följer honom livet igenom. Det var en livsfråga för denna tid att förena idealismens arv med den moderna tidens krassa realism. Fram till det första världskriget har Meinecke ägnat sitt intresse åt den franska revolutionens, den tyska idealismens och frihetskrigets tidskede och visat, att den tyska idealismen, som den framträtt hos Humboldt, Fichte och Stein, varit en oundgänglig förutsättning för förverkligandet av Tysklands senare enande. Som ett framtidsproblem tedde det sig, i vilken mån det kunde lyckas att i imperialismens tidsålder slå en bro mellan politik och det andliga livet. Meineckes insats har här varit vägvisande. Han ville enträget mana samtiden att icke bortglömma det förflutnas värde i förtjusningen över den nyaste tidens imponerande landvinningar på teknikens och industrialiseringens områden. I »Weltbürgertum und Nationalstaat» (1908) fäste Meinecke uppmärksamheten på den kristet-germanska tankekretsens betydelse för den tyska utvecklingen och erövrade ny mark åt historieforskningen. Övertygad om nödvändigheten av att vägen måste leda från idealismen till Bismarck var han dock ingalunda okritiskt inställd till samtiden. Han såg med sorg och bekymmer det äventyrliga i Wilhelm II:s politik, som felberäknade Tysklands prestationsförmåga. Daily-Telegraph-affären, 1908, gav Meinecke anledning till en skarp uppgörelse med Wilhelm II. Vid tröskeln till det första världskriget ställde Meinecke en ytterst pessimistisk prognos för det tyska riket. Den sociala klyftan hade vidgats, staten stod främmande för de breda folkskiktens berättigade krav, utrikespolitiken saknade en fast och klar linje, och kulturlivet splittrade sig i otaliga riktningar utan fruktbar kontakt sinsemellan. Meineckes kritik mot kejsaren och hans uppgörelse med tidsandan 1914 ha i själva verket redan anteciperat grundtanken i Meineckes arbete »Die deutsche Katastrophe», publicerat år 1946 efter det andra världskriget. Meineckes optimistiska tro på den gudomliga ledningen i historiens gång hade redan långt före det första världskriget skakats i grunden.

Det synes oss vara oriktigt att draga en skarp skiljelinje mellan Meineckes produktion före och under det första världskriget å ena sidan och tiden efteråt å den andra sidan. Det är nämligen iögonfallande, att Meinecke just i sina publicistiska uppsatser tillämpat de grundsatser, som präglade hela hans historieforskning. Publicisten och historikern ha smultit samman hos Meinecke. Under det första världskriget intog Meinecke en måttfull politisk hållning. Han trodde fortfarande på det Bismarckska rikets existensberättigande och framtid, men fann vissa inrikespolitiska reformer absolut nödvändiga, vilka emellertid skulle kunna genomföras inom ramen för den Bismarckska riksförfattningen. Så pläderade Meinecke t. ex. för den allmänna, lika och hemliga valrätten i Preussen och Riket, men var avogt stämd mot en förhastad parlamentarisering och mot monarkiens avskaffande. Ef-

ter 1919 anslöt sig Meinecke i likhet med Hans Delbrück och Ernst Troeltsch till den tyska republiken och betecknade sig själv som en »förnuftsrepublikan». Efterkrigstidens hårda prövningar skärpte Meineckes blick för statens maktnatur och i »Idee der Staatsräson» (1924) ställer Meinecke en ytterst pessimistisk prognos av tiden. Han betonar kraftigt statens naturliga maktdrift, som ständigt ånyo bryter igenom och försvagar moralen och rättsidén. Ehuru här Meinecke överbetonar maktens betydelse i statslivet, har han därmed på intet sätt uppgivit sin fasta tro på rättsidéns slutgiltiga seger. 1932 samlar Meinecke i »Persönlichkeit und Staat» en rad essayer, som mynna ut i en obetingad bekännelse till den tyska idealismens bärkraft oberoende av tillfälliga tidsströmningar.

Efter nationalsocialismens genombrott har Meinecke enträget varnat för nationalsocialismens brutala våldspolitik och med beundransvärd klarsynthet förutspått Tysklands politiska och kulturella sammanbrott. I kampen mot nationalsocialismen bildade Meinecke en enig front tillsammans med bl. a. Eduard Spranger, Ferdinand Toennies, Gerhard Ritter och Constantin Dietze. Det är uppenbart, att Meineckes uppsatssamling »Persönlichkeit und Staat» står i direkt sammanhang med hans storslagna förstlingsverk om »Boyen». I sitt huvudarbete »Die Entstehung des Historismus» (1936) har Meinecke ställt vår kunskap om 1700-talets idéer på helt nya, revolutionerande grundvalar. Här har han visat att de gängse föreställningarna om 1700-talets stelnade förståndskult icke hålla streck inför kritiken. 1700-talets tro på den enskildes värde, på folkens inbördes samhörighet, på en enhetlig världskultur hade sina verkliga rötter i personlighetstanken och utvecklingstanken. 1700-talet har tagit fasta på människans helhetsnatur, och det finns en direkt väg från Shaftesbury och Leibniz fram till Herders och Goethes djupa förståelse för den historiska världen.

Meineckes samlade produktion visar, att hans verk: »Die Entstehung des Historismus» är en komplettering av hans tidigare studier om den tyska idealismen. Redan i verket om Boyen (1896—1899), »Das Zeitalter der deutschen Erhebung» (1906), »Weltbürgertum und Nationalstaat» (1908) hade Meinecke utan att använda sig av ordet »Historismus» anteciperat de begrepp, som han noggrant bestämt och analyserat i sitt senare verk. Meineckes »Historismus» har icke bara revolutionerat våra föreställningar om 1700-talet utan också övervunnit vanföreställningen att det finns en oöverstiglig klyfta mellan de så kallade västerländska folken och Tyskland. Som Meinecke visat, utgör den tyska idealismen just kulmen av 1700-talets historism.

Hitlerrikets skymfliga sammanbrott har givit upphov till Meineckes bok: »Die deutsche Katastrophe», 1946, som vi närmare analyserat i Svensk Tidskrift, 1948, s. 425—442. I djup förtvivlan över Tysklands tragiska öde har Meinecke här på ett synnerligen pessimistiskt sätt sökt utröna orsakerna därtill. Han har kommit till den slutsatsen, att upphovet till nationalsocialismen varit det tyska borgaredömetts bristande politiska mognad, arbetareklassens radikala inställning och bristande politiska erfarenhet och militarismens hypertrofi. Boken, vars historiska resultat måste anses vara tvivelaktiga, har dock ett stort och

Litteratur

oskattbart värde som ett gripande tidsdokument. Här har Meinecke i grunden reviderat sin tidigare uppfattning om det Bismarckska riket och märkligt nog kommit till samma uppfattning om Bismarck som Max Lehmann i dennes efterlämnade Bismarckbiografi. Däremot anser Meinecke fortfarande, att Goethetidens värden kunna bli en utgångspunkt för andlig förnyelse. Också här har alltså Meinecke gått tillbaka till de idéer, som präglat hans arbeten från ungdomstiden fram till den höga åldern.

Fråga vi sammanfattningsvis efter det väsentliga i Meineckes produktion, kunna vi säga följande: Meinecke har grundlagt den moderna idéhistorien som självständig vetenskap. Han är utan tvekan en av vår tids mest lysande idéhistoriker och minst lika betydande som Wilhelm Dilthey (1833—1911), Lord Acton (1834—1902) och Ernst Troeltsch (1865—1923). Med skärpa och sträng källkritik har Meinecke tolkat Tysklands utveckling under 1800-talet och visat idéernas centrala betydelse för historiens förlopp. Han har inordnat Tysklands idéhistoria i de stora västerländska folkens utveckling. Det centrala problemet om förhållandet mellan makt och rätt har genom Meineckes arbeten ställts på ny grund. I dessa avseenden har Meinecke visat sig som en trogen förvaltare av Burckhardts och Rankes andliga arv. Kanske kunde man emellertid påpeka, att Meinecke icke gjort full rättvisa åt den sociala sidan av historien. Om de stora massrörelserna och arbetarnas emancipationssträvanden finns föga att hämta i Meineckes arbeten. Men varje historiker måste begränsa sig. Och i rättvisans namn bör det betonas, att Meineckes insatser varit banbrytande på de områden han bearbetat.

Erich Wittenberg.